

ľuje viacerým generačným druhom. S modernou sa Vámoš rozchádza v kritériu morálky a v uprednostňovaní „dobra“ pred „krásou“. To, že u neho niet pohybu „poza dobro a zlo“ súvisí s presahom od individuálneho ku spoločenskému. Vámošov hrdina nemá okolo seba vybudovaný múr, ktorý ho oddeľuje od spoločnosti a jej zákonov a legitimuje experimenty s krásou a rozkošou. Dobro spoločnosti Vámoš preferuje pred záujmami jednotlivca, aktívnu postavu pred postavou pasívnou a unavenou. Na druhej strane nekrofilné tendencie túžby po smrti a anorganickom bytí stoja oproti afirmácii života a rovnako modernistickým kódom poznačený je príklon k chorobe a bolesti oproti zdraviu a šťastiu. Jednoznačné stanoviská ale Vámoš neponúka, práve tak ako sám osciluje medzi sentimentom a cynizmom. To, čo je vo Vámošovej próze nové oproti ďalším autorom ovplyvneným odkazom moderny, je znovuoobjavenie motívu práce. Dobový „kult osobností“ a vízia génia alebo „vyššieho človeka“ sa u Vámoša interpretuje aj v spätosti s inými „antropologickými projektmi“. Koncept „veľkého človeka“ sa tak dopĺňa s konceptami „človeka tvorivého“ a „človeka etického“.⁶⁰ Od osobnosti prebývajúcej v „slovinovej veži“ individualizmu Vámoš smeruje k osobnosti definovanej cez *prométeovskú* konvenciu protestu a vzbury.

V našej štúdii sme upustili od prezentácie Vámoša ako autora, ktorý vniesol do slovenskej prózy celú množinu nových, odvážnych a nezriedka i šokujúcich tém (nihilizmus, anarchizmus, pohlavné choroby, „svet ako nemocnica“...). Témy, ktorým sme venovali pozornosť my, považujeme za rovnako podstatné a *vámošovsky* špecifické. V dobovom kontexte považujeme za podstatnú predovšetkým skutočnosť, že Vámošova próza už obsahuje „vôľu po ‚novom obsahu‘, po étose“⁶¹.

Vámošov Princíp krutosti z hľadiska filozofie života

ADAM BŽOCH, Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava

Pohľad do Vámošovej knižnice (sprostredkoval mi ho Vladimír Barborík poskytnutím súpisu 969 diel z autorovej osobnej knižnice; tento súpis pochádza z SNK – Archívu literatúry a umenia, signatúra 72 AH 19) poskytuje prierez intelektuálnymi záujmami, ktoré možno už na prvý pohľad charakterizovať ako jednak stredoeurópsky či európsky kozmopolitné (knihy v maďarčine, nemčine, češtine, poľštine, francúzštine, angličtine, holandčine, esperante), jednak orientované (pochopteľne) primárne na lekársku a krásnu literatúru; mnoho kníh osciluje medzi týmito dvoma pólmi – buď majú bližšie k umeniu (je tu veľká kolekcia Zolu v nemčine – 13 románov), alebo k vedeckej próze (Darwin – 6 kníh po anglicky, Paul de Kruif – 4 knihy v angličtine, jedna v češtine, H. G. Wells – niekoľko kníh v maďarčine i angličtine atď.). Tak ako každá osobná kniž-

⁶⁰ K tomu: STALA, M.: Człowiek z właściwościami. In: Stulecie Młodej Polski. Krakow, Universitas 1995, s. 135 – 152.

⁶¹ KUNDERA, L.: Expresionizmus. In: Haló, je tady víchr – víchrice! Praha, Československý spisovatel 1969, s. 29.

nica, aj táto predstavuje individuálnu kultúrnu pamäť, ktorú autor neustále obohacoval a ku ktorej sa pri písaní vracal, a tak mnohé z prítomných diel nájdeme odcitované aj v jeho vedeckej práci Princíp krutosti: od Darwina, Haeckela, Herberta Spencera či Hansa Driescha, cez H. G. Wellsa, Bertranda Russela napokon až po Thomasa Mora, prípadne Josefa Tvrdeho či Henriho Bergsona. Kedysi veľmi populárny americký autor Paul de Kruif zostal paradoxne v dizertácii zatajený, hoci zrejme práve on, resp. jeho kniha *Microbe Hunters*, ktorá sa tiež nachádzala vo Vámošovej knižnici spolu s ďalšími spisovateľovými dielami, mohla mať rozhodujúci vplyv na autorov názor, že revolúciu medicíny spôsobilo vynájdenie mikroskopu Antonom van Leeuwenhoekom. Táto myšlienka tvorí totiž okrem iného jedno z kľúčových miest Princípu krutosti.

Pokus o rekonštrukciu kultúrnej pamäte, tvoriacej pozadie Princípu krutosti, by však bol nevyhnutne skresľujúci, keby sme chceli brať do úvahy len lekársku, populárne lekársku a biologickú literatúru, z ktorej pri písaní svojej dizertácie Vámoš čerpal, a nechali bokom priame filozofické podklady k tejto práci. Práve najeklatantnejší predstaviteľ súdobého biologizmu, Hans Driesch, citovaný aj Vámošom, patrí totiž svojou štúdiou *Philosophie des Organischen* (1928) k autorom spájajúcim biológiu s teóriou poznania a dotvárajúcim tak aj tradíciu filozofie života. Ďalšou stopou vedúcou k tradícii filozofie života je na začiatku dizertácie citovaný Henri Bergson, ale aj Arthur Schopenhauer.

Čo s takýmto preskupovaním citovaných autorov? Sledovať stopy priekopníkov filozofie života a vôbec preskúšavať epistemologické východiská vo Vámošovom diele sa oplatí zrejme už z toho dôvodu, že Vámošova práca oplýva literárne efektívnymi formuláciami a tirádami, ktoré majú nádych istého myšlienkového radikalizmu, resp. novátorstva a literárneho škandálu (napr. „infekcia života“, s. 17, „prach života“, s. 47, dramatizácia krutosti v poslednej scéne pôrodu a záchrane matky na úkor dieťaťa). Tento radikalizmus však vôbec nemusí byť z poznávacieho hľadiska hlboký, naopak, môže byť do veľkej miery ornamentálny, ako to bolo, povedzme, u iných spisovateľov, pišúcich o extrémnych sebaskúsenostiach, ktorí taktiež vedeli umne využívať rétoriku medicíny a prírodných vied na dosahovanie „literárnych“ efektov (napr. Gottfried Benn v časti svojej esejistiky alebo Ernst Jünger v eseji *O bolesti*, kde znovuoživuje okrem iného tzv. spor vulkanistov a neptúnistov z 18. storočia – je to skôr zhoda náhod, že tento zabudnutý vedecký spor sa objavuje aj u Vámoša). Alebo jednoducho môže byť tento radikalizmus obsoletný. Napríklad prebudovanie racionalistického impulzu, o ktorý išlo aj biologizmu inkorporovanému do filozofie života, charakterizuje zhruba už od druhej polovice 19. storočia „skúsenosť odcudzenia, pocit, že človek sa už vo svete, ktorý si sám skonštruoval, nespoznáva. Z toho vzniká túžba spätne naviazať vedeckú skúsenosť na plnosť prirodzenej skúsenosti sveta“. (Ferdinand Fellmann: *Lebensphilosophie. Elemente einer Theorie der Selbsterfahrung*. Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 1993, s. 29.) Vámoš tematizoval v Princípe krutosti toto moderné odcudzenie ako základný predpoklad svojich úvah. Hoci to spravil len v poznámkach, v každom prípade je tu prítomné v podobe aktualizácií: „V Russelových dobrých ľudoch poznávame typ tupého a konzervatívneho vzorného občana, chytrého udržiavateľa, alebo laickú, nevedomú obeť bakteriálneho teroru.“ (s. 68) Alebo: „Snáď smieme ešte zaujmúť nekryté stanovisko presýtenosti a odporu so životom a najmä s takýmto životom. A to medzi davom báječne a pod ochranou trestných

paragrafov sa kopulujúcej a množiacej čriedy, vždy veselej, keep smilingovej, defektne vychovanej, nadbytočnej záplavy ľudskej.“ (s. 50) Princíp krutosti chce byť v istom zmysle životne-filozofickou odpoveďou na princípy moderného sveta.

Nakoľko bola táto odpoveď vo svojom čase nová a radikálna? Už v Schopenhauerovom diele Svet ako vôľa a predstava (1813) nachádzame predznačených mnoho myšlienok, ktoré sa objavujú u Vámoša (pováčšinou v biologickom habite): Nielen na otázku teodicey odpovedal roku 1932 Vámoš rovnakým spôsobom ako vyše 100 rokov pred ním Schopenhauer (problém zničiteľnosti sveta ako vyvrátenie každej teoretickej teodicey, Vámoš, s. 50 a ďalej), ale aj Vámošova absolútne ústredná myšlienka komplementárnosti krutosti a súdržnosti je derivátom a modifikáciou Schopenhauerovho kritéria reality, ktorým má byť utrpenie (por. podľa Fellmanna, s. 44). Schopenhauer napokon kontrastívne k utrpeniu dospieva k súcitu, na ktorom buduje špecifickú predstavu etiky. Vámoš túto figúru opakuje, hoci asi nie tak presvedčivo ako jeho predchodca: prostredníctvom fyzických a etických protiopatrení. (Apropo, zrejme aj celkovo nejasná idea „sbratania sa“, s. 93, ktorú vydavateľka Dagmar Kročanová v doslove k Princípu krutosti identifikuje ako akúsi pozitívnu kooperatívnosť, má v kontexte Vámošovho uvažovania o pôvodnej jednote jednoduchých organizmov bližšie k oprašovaniu istého platónskeho mýtu než k odpovedi na súčasné problémy sveta.) Zaujímavá Vámošova myšlienka neexistencie technického pokroku (na rozdiel od pokroku v medicíne) korešponduje zas so Spenglerovým uvažovaním o technike ako akejsi „prirodzenej“ dispozícii. Slová, ktoré vyslovil roku 1931 Oswald Spengler vo svojej neskorej práci Človek a technika, príspevok k filozofii života („v skutočnosti je technika večná. Nie je ničím historicky osobitým, ale čímsi neslýchane všeobecným“, Spengler, s. 34), priamo korešpondujú s Vámošovými slovami vypovedanými o rok neskôr: „My však vieme to, že celý náš technický pokrok bol už dávno skrytý v prírodných zjavoch.“ (Vámoš, s. 65.) Konglomerát Vámošových otázok a odpovedí sa takto javí – hoci sa ukrýva v habite radikálneho biologizmu – vo svetle otázok riešených filozofiou života ako väčšinou nepôvodný, a miestami obsoletný (najmä ak si spritomníme, že filozofia života si v medzivojnovom období nielen prostredníctvom Oswalda Spenglera a protagonistov tzv. ideologickej fázy filozofie života, ku ktorým patril napr. Ludwig Klages, ale aj prostredníctvom Georga Simmela kládla otázky, poukazujúce ďaleko za Schopenhauera – Klages napríklad smerom k tzv. symbolickým formám, Simmel k „presahu ponad život“, „mehr-als-Leben“).

Popri tom je veľmi ľahké identifikovať provenienciu Vámošových kultúrnych inšpiratívnych zdrojov, a to už vďaka molovej tónine jeho Princípu krutosti. Tá je totiž vlastná práve väčšine nemeckých filozofov života. Bergsonovo pozitívne myslenie o dynamike života nezanechalo na Vámošovej práci výraznejšie stopy, princíp krutosti je ovládaný základným tragickým pocitom zo sveta, ktorý sprevádzal tak Schopenhauerovo, ako aj Spenglerovo filozofovanie. Istú biofilnú tendenciu autorovho filozofovania, ktorú vydavateľka Princípu krutosti skusmo porovnáva s Freudovým Erosom (zrejme na základe jeho Mimo princípu slasti, 1920), možno však u Vámoša zrejme do veľkej miery považovať za ornament. Ak sa vrátíme k autorovej knižnici – akémusi „zhmotneniu“ jeho kultúrnej pamäti – nenájdeme v nej ani jedno dielo z oblasti psychoanalýzy (je otázne, či záznam č. 576: Das Unbehagen in der Zivilisation nie je preklepom, alebo dokonca

chybným výkonom vo výrazný prospech Spenglera, lebo tu chýba aj meno autora – indikuje ho len písmeno F, výkričník a otáznik), zato tu však narazíme okrem spomínaného Američana De Kruifa, silne recipovaného a oslavovaného vo fašistickom Nemecku, ale napríklad aj na spis Alfreda Rosenberga *Der Bolschewismus als Aktion einer fremden Rasse*, ktorý je fašistickou aplikáciou prvkov biologistickej tendencie vo filozofii života.

Humor vo Vámošovom prozaickom diele

VLADIMÍR PETRÍK, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Ak listujeme vo Vámošovej zbierke noviel *Editino očko* (1925) alebo v románoch *Atómy Boha* (1928) a *Odlomená haluz* (1934), objavíme v nich všetko možné, ale nenájdem v nich humor, len sarkastický a zlostný smiech, za ktorým sa skrýva autorova bolestná grimasa vyvolaná pohľadom na človeka, ktorý je hračkou v rukách zlomyseľného stvoriteľa či slepej prírody. Túto ambivalentnosť popísal Miloš Tomčík takto: „... u Gejzu Vámoša bije aj pod esteticky ‚hrubšími‘ výrazovými prostriedkami citlivé a často až jemné srdce.“¹ Humor je však organickou zložkou novely *Jazdecká legenda* a evidentne aj divadelných frašiek *Sladoľad*, *Pisáriušov notár* a *Sterilizácia* (všetky 1935).

Dobroslav Chrobák v recenzii *Jazdeckej legendy* (1932) o probléme sarkazmu a humoru napísal: „Vysmieva sa (teda autor, V. P.) ďalej. Vysmieva sa možno ešte viac, ako v predošlých knihách. Ale v *Jazdeckej legende* je to smiech zdravý, chlapský. Nie už ten cynický úšklabok, ktorý hyzdil jeho tvár v *Atómoch boha*.“ Onú zdravosť Chrobák pomenoval ešte inak: kým v *Atómoch Boha* je Vámoš deštruktívny, v *Jazdeckej legende* „našiel kladný pomer k životu“.² Nasledujúce dielo, román *Odlomená haluz*, však ukázalo, že s tým Vámošovým kladným vzťahom k životu je to komplikovanejšie. Michal Chorváth síce hovorí v súvislosti s touto knihou o „gargantuovštine“ a o „rabelaisovskej šľavnatosti (často až oplzlosti)“³, ale Andrej Mráz o „skrivenej grimase, do akej Vámoš primitívne rozďavuje osudy svojich pubertálnych chlapcov a dievčat“. A pokračuje: „Zdá sa to iba takým vyškieraním (teda nie smiechom či humorom, V. P.), ktorého jediným cieľom je nazhromaždiť čím viacej absurdností, aby sa ctené i nectené čitateľstvo rozhorčovalo.“⁴

Vráťme sa však k *Jazdeckej legende*. O čo v nej ide? Je to príbeh štyroch čerstvých doktorov medicíny, ktorí sa na vojenčine musia naučiť jazdiť na koni. Autor naozaj šľavnato popisuje trampoty tohto výcviku: tupý vojenský dril, pády z koní, odreté zadky

¹ TOMČÍK, M.: *Epické súradnice*. Bratislava, SPN 1980, s. 56.

² CHROBÁK, D.: *Cesta za umením*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1957, s. 106.

³ CHORVÁTH, M.: *Cestami kritiky*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1979, s. 178; podobne A. Matuška: „Kumpánske partie knihy – najlepšie v románe – sa zas napájajú zreteľne pri vodách rabelaisovských; rabelaisovské sú i tie groteskné mená hrdinov.“ *Pre a proti*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1956, s. 74.

⁴ MRÁZ, A.: *Medzi prúdmi I*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1969, s. 178.